

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ (ПРИКЛАД ХМЕЛЬНИЦЬКОГО МІСЬКОГО ЦЕНТРУ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ)

SOCIAL WORK WITH INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN THE SYSTEM OF SOCIAL SERVICES (EXAMPLE OF THE KHMELNYTSKYI MUNICIPAL CENTER OF SOCIAL SERVICES)

Публікація присвячена проблемі соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами як ключовому суспільно-політичному питанню. У статті вказано, що повномасштабне вторгнення збройних сил росії на територію України посилює внутрішні міграційні процеси – на сьогодні нараховується близько 7 млн. осіб. Така обставина завантажує соціальну інфраструктуру й вимагає дієвих кроків від органів державної влади.

У статті висвітлено низку нормативно-правових актів (Закони України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про державну допомогу малозабезпеченим сім'ям», Постанови Кабінету Міністрів України № 256 від 12.04.2014 року, № 505 від 01.10.2014 року), які регламентують діяльність закладів та установ соціального спрямування щодо соціального захисту та підтримки внутрішньо переміщених осіб.

У дослідженні розкрито зміст технологій соціальної роботи, спрямованих на адаптацію та ресоціалізацію осіб, які опинились у скрутній життєвій ситуації. Окреслено зміст певних форм соціальної адаптації (соціально-психологічна, професійна, економічна, культурна, соціально-побутова). Висвітлено методи соціальної роботи з ВПО.

Продемонстровано роботу фахівців Хмельницького міського Центру соціальних служб. Завдяки вірно обраному діагностичному інструментарію вдалось виявити низку проблем у переселенців: проблеми житлово-побутового характеру (70%), 75% осіб супроводжують фінансові негаразди, правові проблеми присутні в 65% респондентів, проблемами медичного ґатунку характеризуються близько 30% осіб. Науково-практичні розвідки допомогли встановити детермінанти поганого психологічного та фізичного здоров'я (втрата житла, втрата близьких людей, емоційна напруга, виснаження, тривалий переїзд).

Продемонстровано результативну роботу фахівців мультидисциплінарної команди (Хмельницький міський Центр соціальних служб, Центр надання адміністративних послуг, КНП «Хмельницький обласний центр психічного здоров'я», «Хмельницький міський центр зайнятості населення»), завдяки якій 70% осіб отримали статус ВПО, 80% врегулювали житлово-побутове питання, 65% клієнтів покращили психологічний стан, 80% осіб отримали необхідну медичну допомогу.

У висновках здійснено наголос на посиленні рекламно-інформаційної складової соціальної роботи задля мотивації клієнтів активно взаємодіяти із закладами та установами системи соціальних служб з метою врегулювання проблем. Акцентовано увагу на ефективності роботи мультидисциплінарної команди фахівців соціальної сфери, застосуванні комплексного підходу при діагностиці життєдіяльності ВПО та локалізації прогалин, що стоять на заваді повноцінного життя.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, соціальна робота, система соціальних служб, адаптація, ресоціалізація.

The publication is devoted to the problem of social work with internally displaced persons as the main socio-political issue. The article states that the full-scale invasion of the armed forces of Russia on the territory of Ukraine intensified internal migration processes – today there are about 7 million people. Such a circumstance burdens the social infrastructure and requires effective steps from state authorities.

The article highlights several legal acts (Laws of Ukraine "On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons", "On State Assistance to Low-income Families", Resolutions of the Cabinet of Ukraine № 256 of April 12, 2014, № 505 of October 1, 2014), which regulate the activities of institutions and institutions of social direction regarding social protection and support of internally displaced persons.

The research reveals the content of social work technologies aimed at adapting and resocializing people in difficult situations. The content of certain forms of social adaptation (social-psychological, professional, economic, cultural, social-household) is outlined. Methods of social work with IDPs are highlighted.

The work of specialists of the Khmelnytskyi Municipal Center of Social Services was demonstrated. Thanking the correctly chosen diagnostic toolkit, it was possible to identify several problems among the resettled people: housing problems (70%), 75% of people are accompanied by financial troubles, legal problems are present in 65% of respondents, and about 30% of people are characterized by medical problems. Scientific and practical intelligence helped to establish the determinants of poor psychological and physical health (loss of housing, loss of loved ones, emotional stress, exhaustion, and long-term relocation).

The effective work of specialists of the multidisciplinary team (Khmelnytskyi Municipal Center of Social Services, Administrative Services Center, communal non-profit enterprise "Khmelnytskyi Regional Center of Mental Health", "Khmelnytskyi City Employment Center") was demonstrated, thanks to which 70% of people received the status of IDPs, 80% settled housing issue, 65% of clients improved their psychological condition, 80% of people received the necessary medical assistance.

In the conclusions, emphasis is placed on strengthening the advertising and informational component of social work to motivate clients to actively interact with institutions and institutions of the social services system to resolve problems. Emphasis is placed on the effectiveness of a multidisciplinary team of social specialists, applying a comprehensive approach to diagnosing IDPs' life activities, and the localization of gaps that stand in the way of a full life.

Key words: internally displaced persons, social work, social services system, adaptation, resocialization.

УДК 364.4(477.43):314.151.3-054.73
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/63.2.28>

Бриндіков Ю.Л.,
докт. пед. наук, професор,
завідувач кафедри соціальної роботи
і соціальної педагогіки
Хмельницького національного
університету

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Кінець 2014 року охарактеризувався черговою проблемою світового масштабу – появою більш ніж 38 мільйонів внутрішньо переміщених осіб, що стало найвищим фіксованим показником за останні 30 років.

Статистичні дані 2022–2023 років повідомляють, що до переліку країн з найбільшою кількістю внутрішньо переміщених осіб входять Іран – 3,6 млн. осіб, Судан – 2,2 млн. осіб; Колумбія, де налічується 4,9 млн. ВПО; Демократична Республіка Конго та Ефіопія, які перетнули позначку 5 млн. осіб; Сирія, на території якої перебуває близько 7,6 млн. осіб та Україна (близько 7 млн. осіб) [9; 10].

Внутрішньо переміщені особи перебувають в центрі уваги ООН, оскільки їх проблема пов'язана з явищем примусового переміщення, наслідками збройних конфліктів тощо. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців переймається питанням негативних наслідків переміщення людей. Кількість внутрішньо переміщених осіб та біженців, що характеризуються схожістю наявних проблем, уповільнюють роботу профільних закладів та установ, органів державної влади та окремих відповідальних осіб. Ситуація вимагає активізації взаємодії країн, які поєднані окресленою проблемою, інтенсифікації процесу формування відповідної нормативно-правової бази, що дієво регулюватиме питання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб.

Динаміка збільшення кількості ВПО в Україні (2016 рік – 1,8 млн. осіб, 2022–2023 роки – близько 7 млн. осіб) викликає серйозне суспільне занепокоєння [3; 5]. Відсутність можливості в окремих регіонах української держави забезпечити першочергові потреби досліджуваної когорти осіб, що полягають в гідних умовах проживання, речах, їжі, медичному та освітньому супроводі, робочих місцях, стали головною спонукою наших наукових розвідок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженням проблеми соціально-психологічного супроводу внутрішньо переміщених осіб переймалися такі науковці як Л. Ковальчук, К. Левченко, О. Малиновська, О. Ольхович, Л. Третиннікова. У своєму науковому доробку О. Непомнящий продемонстрував комплексну модель надання допомоги внутрішньо переміщеним особам в Україні. Чимало уваги правовому захисту ВПО приділили І. Кузнецов та В. Устименко [8]. Особливості міграційних процесів перебувають в центрі наукових розвідок наступних дослідників: Г. Гудвін-Гілл, Л. Холборн, Т. Хаммар, Бритченко Є. С., Герасименко Н. М., Бандурка О. О. [2].

Вирішення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наукова робота передбачає зосередження уваги на різносторонньому

вивченні соціального життя внутрішньо переміщених осіб та членів їх сімей, поінформованості громадянського суспільства та органів державної влади щодо становища та нагальних потреб ВПО.

Науковий доробок передбачає висвітлення певних технологій соціальної роботи, як необхідної передумови ресоціалізації клієнтів. Робота щодо заявленої теми сприятиме вирішенню соціальних проблем постраждалих осіб, налаштуванню закладів та установ соціального спрямування щодо локалізації проблемних аспектів життя внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Мета статті полягає у висвітленні проблемних аспектів соціалізації внутрішньо переміщених осіб, детермінант їх соціальної незахищеності. Завдання наукової роботи полягає у висвітленні соціального явища внутрішньої міграції в Україні; окресленні нормативно-правової бази, спрямованої на соціальний захист досліджуваної категорії осіб; висвітленні діяльності фахівців Хмельницького міського Центру соціальних служб, що складає систему соціальних служб; демонстрації форм та методів соціального супроводу внутрішньо переміщених осіб.

Виклад основного матеріалу. Інформаційні джерела повідомляють, що у 145 країнах світу перебуває більш ніж 33 мільйони внутрішньо переміщених осіб. Вимушена внутрішня міграція стала однією з нагальних проблем України з 2014 року через вторгнення збройних сил росії на східноукраїнські території та АР Крим. Урядом було вжито низку заходів – запровадження стратегій, програм та проєктів, спрямованих на допомогу ВПО, за підтримки міжнародних організацій, формування нормативно-правової бази щодо соціального захисту внутрішньо переміщених осіб.

Повномасштабне вторгнення росії на територію України посилило проблемну ситуацію з особами, які втратили житло, зазнали травмувань / поранень і змушені були покинути місце постійного проживання. Зростаюча кількість переселенців здійснювала навантаження на соціальну інфраструктуру, вимагала оптимізації та інтенсифікації роботи закладів та установ соціального спрямування, нормативно-правового врегулювання окресленої проблеми.

Органи державної влади відреагували на проблему введенням в дію низки законодавчих актів, зокрема, Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Стаття 2 Закону вказує на реалізацію заходів державною владою, що регламентуються вітчизняним законодавством, міжнародними угодами / договорами і спрямовані на захист прав та свобод внутрішньо переміщених осіб.

Постанова Кабінету Міністрів України № 505 «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат

на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг», датована 01.10.2014 року [7], спрямована на соціальну підтримку ВПО.

Згідно чинного законодавства, внутрішньо переміщені особи (пенсіонери, особи з інвалідністю), які опинились у складних життєвих обставинах, отримуватимуть соціальні послуги за фактичним місцем проживання. Непрацюючі малозабезпечені особи, особи з інвалідністю, діти у тому числі, які отримують пенсію, державну соціальну допомогу згідно Порядку, затвердженого Постановою Кабміну України № 256 від 12.04.2017 року «Деякі питання використання коштів державного бюджету для виконання заходів із соціального захисту дітей, сімей, жінок та інших найбільш вразливих категорій населення», отримуватимуть одноразову матеріальну допомогу.

Соціальний захист малозабезпечених сімей внутрішньо переміщених осіб здійснюється через посередництво Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям». Клієнти отримують допомогу з урахуванням сукупного доходу та майнового стану сім'ї (стаття 5 Закону). Діє спрощений механізм надання ВПО субсидіарної допомоги для відшкодування витрат на придбання твердого та рідкого пічного побутового палива, скрапленого газу; витрат, пов'язаних з комунальними послугами (Постанова КМУ № 329 від 27.04.2018 року «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України та визнання такою, що втратила чинність, постанови Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2016 р. № 1022.

Нагальність досліджуваної проблеми потребує оптимізації соціальної роботи з клієнтами, зокрема, використання ефективних технологій їх соціальної реабілітації та адаптації. Остання являє собою тривалий процес, що стосується усіх сфер життя людини. Соціальна адаптація передбачає пристосування індивіда або групи осіб, які опинились у нових важких життєвих обставинах. Фахівців соціальної сфери докладають зусиль для усвідомлення особою обставин, що призвели до потрапляння в подібну ситуацію; розуміння необхідності зміни поведінки в залежності від вимоги ситуації [4].

Головним вектором соціальної реабілітації є відновлення здатності особи жити та діяти в соціальному середовищі, поновлення соціального статусу задля успішної суспільної інтеграції. Дана технологія соціальної реабілітації покликана відновлювати потенції особи щодо життєдіяльності в соціумі та змінювати характер оточення, що обмежує можливість реалізації потреб особи.

Соціальна підтримка надається клієнтам в залежності від обставин, в яких вони перебувають. Одним з пріоритетних напрямів соціальної допомоги вважається соціальний супровід фахівцями центрів соціальних служб, що передбачає

відповідний розподіл фахівців та забезпечення усіма необхідними соціальними послугами.

Фахівцями соціальної сфери використовуються методи та форми соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб відповідно до рівня та причин їх дезадаптованості (див. табл. 1).

Таблиця 1

Форми адаптації

№ п/п	Назва	Зміст
1.	Соціально-психологічна адаптація	Коригування поведінки ВПО, подолання стресу.
2.	Професійна адаптація	Професійна орієнтація внутрішньо переміщених осіб, їх перекваліфікація, стажування.
3.	Економічна адаптація	Сприяє формуванню здатності особи забезпечити власні потреби через посередництво професійної діяльності. Економічна підтримка соціально незахищених верств населення органами державної влади.
4.	Соціально-побутова адаптація	Пристосування до нових умов соціального життя.
5.	Культурна адаптація	Сприяє засвоєнню морально-етичних норм, правил та цінностей суспільства, в якому перебувають переселенці.

У практиці застосовуються загальноприйняті форми допомоги щодо клієнтів в залежності від кількості учасників (особистісно-індивідуальні – стимулювання клієнта, аналіз його життя; колективні – сприйняття групових цінностей, активізація особи щодо вирішення власних проблем) та формою роботи (державні, інституційні способи надання соціальних послуг).

З-поміж методів соціальної роботи з ВПО вирізняються наступні:

- соціологічні (теоретичне дослідження проблем ВПО шляхом збору та аналізу отриманої інформації для подальших прогнозів та проектування дій фахівця соціальної сфери);
- соціально-економічні (матеріальна підтримка внутрішньо переміщених осіб);
- правові (нормативно-правове забезпечення прав та свобод клієнтів);
- соціально-культурні (соціальна адаптація клієнтів шляхом інформаційно-просвітницької роботи, проведення культурно-масових заходів);
- психолого-педагогічні (збалансування психоемоційного стану клієнта шляхом проведення бесід та дискусій);
- соціально-медичні (оздоровчі заходи, медична допомога);
- методи емпіричного дослідження (спостереження, аналіз документів, біографічний метод);

– метод посередництва / вирішення конфліктних ситуацій (налагодження фахівцями соціальної сфери взаємодії між ВПО та спеціалістами закладів та установ різного профілю) [1].

Технологія соціального супроводу внутрішньо переміщених осіб – система надання допомоги особам, що потрапили у складні життєві обставини. Соціальний супровід ВПО сприяє їх адаптації, отриманню необхідних соціальних послуг допомоги, що надаються в межах чинного законодавства України. Соціальний супровід здійснюється за наступними напрямками: соціально-психологічний, соціально-економічний, соціально-медичний, соціально-педагогічний, соціально-інформаційний, соціально-трудоий.

Спільно з Хмельницьким міським Центром соціальних служб – стейкхолдером та партнером кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки Хмельницького національного університету, було досліджено соціально-психологічний стан внутрішньо переміщених осіб. В якості інструментарію застосовувались метод спостереження (збір первинної інформації щодо нагальних проблем клієнтів, оцінка ефективності наданих послуг), опитування (передбачає збір інформації для поглибленого вивчення проблемних аспектів життя ВПО), тестування / анкетування (формування чіткої оцінки психоемоційного стану дітей та дорослих осіб, які зазнали стресу внаслідок воєнних дій).

Практичні психологи Центру в роботі з клієнтами оперували наступними методами: спостереження, опитування, анкетування, аналізували наукову літературу. Когорту клієнтів складали дорослі особи та діти молодшого шкільного віку, підлітки, люди похилого віку. Досліджувані особи – жертви військового конфлікту, більшість з яких перебувала під окупацією і змушена була покинути рідну домівку.

Робота передбачала збір інформації щодо нагальних проблем клієнтів через посередництво опитувальників та анкет. Результатами проведеної роботи стали наступні показники: близько 70% внутрішньо переміщених осіб мають проблеми житлово-побутового характеру. Більша частина опитуваних не має можливості винаймати житло власним коштом. 2/3 респондентів акцентували увагу на існуючих фінансових проблемах, що стоять на заваді повноцінного життя, забезпеченні необхідних життєвих потреб. Подібна статистика вказує на гостроту проблеми, що посилюватиметься без втручання кваліфікованих фахівців.

Взаємодія з внутрішньо переміщеними особами надала можливість виявити інші важливі проблеми: відсутність документів, проблеми при їх поновленні (65%). Опитувані виказали бажання органам державної влади оптимізувати роботу центрів надання адміністративних послуг

в площині надання державної допомоги, отримання статусу ВПО.

Фахівці соціальної сфери вказали на відсутність рекламно-інформаційної складової в роботі закладів та установ системи соціальних служб. Така умова перешкоджає поширенню інформації стосовно напрямків діяльності та послуг профільних закладів / установ / організацій, прав та гарантій клієнтів, передбачених чинним законодавством. Спеціалісти Центру соціальних служб вказали на медичні проблеми, що існують у їх клієнтів (30%). Більшість внутрішньо переміщених осіб отримала фізичні та психічні травми, хвороби (переломи, поранення, головний біль, безсоння, респіраторні та вірусні інфекції, проблеми з органами травлення), перебуваючи на території бойових дій. Клієнти скаржились на часткову або повну відсутність медичної допомоги, ліків через нестачу документів, декларації з сімейним лікарем.

Переселенці наголосили на проблемах психічного характеру, адже тривале перебування під обстрілами, втрата близьких людей, емоційна напруга, втрата майна, тривалий переїзд, виснаження здійснили деструктивний вплив на психіку. Психологічної допомоги, за результатами анкетування, потребує близько 75% дорослих осіб та дітей. Мультидисциплінарна команда фахівців (спеціалісти Хмельницького міського Центру соціальних служб спільно з фахівцями КНП «Хмельницький обласний медичний центр медичного здоров'я») виявила посттравматичні стресові розлади у клієнтів, серед яких вирізняється депривація як наслідок відсутності можливості задовольняти першочергові потреби осіб задля їх повноцінного життя. Як з'ясувалось, клієнтів супроводжує психічний стан фрустрації, викликаний невідповідністю між очікуваннями та реальною дійсністю. Поведінка дітей мала деструктивний характер – погані вчинки вдома та в школі, розсіяна увага, небажання навчатись. Нерідко поведінка дітей супроводжувалась асоціальними діями – конфлікти в дитячому та освітньому середовищі, бійки тощо. Подібна ситуація вимагала негайного психотерапевтичного втручання з метою локалізації негативних процесів та явищ в середовищі внутрішньо переміщених осіб.

Робота психологів Хмельницького міського Центру соціальних служб сприяла виявленню низки проблем у дорослих (апатія, агресія, тривожність, розлади сну, негативні поведінкові вияви, депресія, що супроводжувалась вживанням психотропних речовин / алкоголю) та дітей (симптоми посттравматичного стресового розладу, зокрема, панічні атаки, тривоги, розлади сну, погана поведінка, гіперактивність та агресія).

У своїй роботі фахівці опирались на результати опитувань та тестувань (Тест Спілберга-Ханіна, Шкала тривожності А. Бека, Тест агресивності

А. Асингера). Завдяки опитуванням стало зрозумілим, що відповідність рівня стресу та тривоги у внутрішньо переміщених осіб вказує на взаємозалежність між цими двома явищами, що посилюються внаслідок впливу стресових ситуацій.

Діагностика агресії у клієнтів сприяла виявленню дітей з низьким рівнем агресії – легка дратівливість, гіперактивність, низький рівень напруги. Середній рівень агресії дітей виявлявся у непослуху дорослих, образах, криках, непосидючості, помірному рівні тривоги. Висока гіперактивність, деструктивна поведінка, маніпулятивність, гучні викрикування демонстративна поведінка, самопошкодження вказували на високий рівень дитячої агресії. В частини респондентів були присутні депресивні та тривожні стани, загальмована реакція, погіршення пам'яті, різке реагування на звуки та рухи.

Взявши до уваги перелік нагальних проблем, було вжито низку дієвих заходів, головним вектором яких є покращення умов життєдіяльності внутрішньо переміщених осіб. Фахівцями Хмельницького міського Центру соціальних служб надано консультаційні послуги, спільно з Хмельницьким міським Центром зайнятості населення працевлаштовано клієнтів; здійснено супровід в отриманні відповідної документації, статусу ВПО (спільна робота Хмельницького міського Центру соціальних служб та Центру надання адміністративних послуг), в отриманні вторинної безоплатної правової допомоги; забезпечено речами першої необхідності (спільна робота ХМЦСС та волонтерів); здійснено соціально-психологічну роботу щодо адаптації та ресоціалізації ВПО.

Переселенцям було надано необхідний інформаційний масив, що містив дані закладів та установ системи соціальних служб. Клієнтам повідомлялись їх права та гарантії згідно чинного законодавства. Внутрішньо переміщені особи були поінформовані про місця розташування Штабу допомоги внутрішнім переселенцям Хмельницької міської територіальної громади, волонтерських організацій, що допомагають досліджуваній категорії осіб.

Отримання статусу ВПО (близько 70% осіб) та інших супровідних документів сприяло отриманню ними державної допомоги, передбаченої нормативно-правовими актами України. Відновлення документації допомогло мультидисциплінарній команді фахівців соціальної сфери оптимізувати процес вирішення житлових питань клієнтів (80% осіб отримали тимчасове житло на рік з правом продовження перебування на наступний рік за необхідності), скоординувати роботу щодо отримання ВПО щомісячної адресної допомоги; працевлаштуванню чималого відсотка переселенців.

65% внутрішньо переміщених осіб (дорослі, діти) отримали психологічну допомогу. Проведено

бесіди з клієнтами, під час яких було висвітлено шляхи подолання стресу, правила поведінки в кризових ситуаціях, окреслено чіткий алгоритм дій при потраплянні у важку життєву ситуацію.

Більша частина досліджуваних (80%) отримала медико-терапевтичну допомогу (необхідні ліки, консультації педіатра, сімейного лікаря, електронні рецепти). Медиками діагностовано ряд захворювань й травм, надано спеціалізовану медичну допомогу.

Висновки. Варто наголосити на необхідності розвитку інформаційної складової соціальної роботи, що посилюватиме розуміння внутрішньо переміщеними особами змісту та принципів роботи закладів та установ соціального спрямування. Поінформованість слугуватиме елементом мотиваційного поля ВПО щодо необхідності співпраці з фахівцями закладів та установ системи соціальних служб, що покликані адаптувати та ресоціалізувати клієнтів.

Опираючись на результати роботи, розуміємо ефективність співпраці фахівців мультидисциплінарної команди задля подолання проблемних аспектів в житті внутрішньо переміщених осіб. Акцентовуємо увагу на комплексному підході при діагностиці життєдіяльності переселенців, практичному врегулюванні проблем, що стоять на заваді їх повноцінної соціалізації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. І. О. Григоренко, Н. М. Савельєва. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в сучасних умовах: навч. посіб. [для студ. і магістр. спец-тей «Соц. робота» і «Соц. педагогіка»]. Полтава : ПНПУ, 2017. 100 с.
2. Ірина Хомишин. Реалізація права на освіту внутрішньо переміщеними особами. Вісник національного університету «Львівська політехніка». № 884. 2017. С. 186–192.
3. Кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні знову зростає, – дані МОМ: веб-сайт. URL: <https://ukraine.iom.int/uk/news/kilkist-vnutrishno-peremishchenykh-osib-v-ukrayini-znovu-zrostaye-dani-mom> (дата звернення: 19.09.2023).
4. Лук'янова К. А. Особливості соціально-педагогічної роботи з переселенцями в Україні: реалії та перспективи. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна, 2015. Вип. 24. С. 71–83.
5. О. Т. Риндзак. Соціокультурні інтеграції внутрішньо переміщених осіб у регіональному виборі. Науково-практичний журнал «Регіональна економіка». № 3. 2016. С. 120–127.
6. Постанова Кабінету Міністрів України № 329 від 27.04.2018 р. «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України та визнання такою, що втратила чинність, постанови Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2016 р. № 1022». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.09.2023).

7. Постанова Кабінету Міністрів України № 505 від 01.10.2014 року «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/КР140505> (дата звернення: 22.09.2023).

8. Т. Перегудова. Охоплення соціальною допомогою внутрішньо переміщених осіб як критерій ефективності заходів адаптації. Науково-економічний та суспільно-політичний журнал. № 7. 2016. С. 43–50.

9. У Мінреінтеграції розповіли, скільки в Україні зареєстровано переселенців. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/02/07/novyna/suspilstvo/minreintehracziyi-rozpovily-skilky-ukrayini-zareyestrovano-vnutrishno-peremishhenyх-osib> (дата звернення: 21.09.2023).

10. Needs growing for over 8 million internally displaced in Ukraine. URL: <https://www.iom.int/news/needs-growing-over-8-million-internally-displaced-ukraine> (дата звернення: 21.09.2023).